որ թերեւս կերակուր կամ քաղցրաւենիներ եփելու համար յարմար ըլլայ, բայց ո՛չ դեղեր պատրաստելու։

Յեղ ու ցեղ հիւանդութիւններու ալ սպաննիչ է այն կ'ըսէ եւ խափանիչ, այսօր պիտի ըսէինք՝ նեխաթափիչ (antiseptique) կամ կանխարկելիչ (préventif), ինչպէս ճանչցուած էր եւ է Sulfate de cuivre։

Սունկի (Hémmorhoïde), բորի (Gale) եւ մրջմնոցի (Urticaire) ալ օգտակար զայն կը համարի, ինչպէս նաեւ կերցաւի (Ulcère) եւ ծննդական գործարաններու՝ անկարգ ցանկութենէ յառաջ եկած խոցերուն. բայց այժմ այս տեսակ հիւանդութիւններու համար երբեք գործածական չէ, զի անցեալին մէջ ունեցած համբաւին երբեք չէ համապատասխանած իւր տուած արդիւնքը։

Եղաւ երբեմն որ զայն քոլերայի դէմ ուղեցին գործածել, բայց շուտով մոռացութեան տրուեցաւ։

Առանց աւելի ծանրանալու Sulfate de cuivreի վրայ, կը յայտնեմ, թէ բժշկական այս հատուածը ուրիշ արժէք մը չէ ներկայացներ, բայց եթէ իր 300 տարուան հնութիւնը, որով ինձ կը թուի կը սա առաջին հայ գրուածը պէտք է ըլլայ կապուտ քարին վրայ խօսող։

Ո՛չ Ամիրտոլվաթ Ամասիացի բժիշկին գրածներուն, ո՛չ ալ Ասար Սեբաստացի բժիշկին աշխատութեան մէջ, կապուտ քարի մասին բան մը կը գտնենք, թէեւ այս վերջին բժիշկը ժամանակակից էր թարգմանութեանց, գիտնալ պէտք է որ Ասար բժիշկ ապրած է 1615 էն աստին։

Սակայն հատուածիս թարգմանիչը, կարդացած պէտք է ըլլայ Ամիրտոլվաթի գործը, քանզի թարգմանութեան թուական գրելէն անմիջապէս յետոյ եղած պարբերութեան վերջին տողերը, թէ՝

«Ով ոք մարդոյն ընութիւն չի ճանաչէ եւ դեղ անէ նայ, մեծ զեն կուհասցնէ մարդոյն. պատրաստ կացիք որ չի լինիք բժիշկ անգէտ»

ճիշդ Ամիրտոլվաթինն են։

Ուստի համարելով՝ որ 1616 ինդլով քաղաքին մէջ թարգմանուած բժշկական այս հատուածը, կապուտ քարի վրայ հայերէն լեզուով գրուածներու ամենահինն է, գոնէ առ այժմ, կ'ենթադրեմ՝ թէ 1616—1800ի ժամանակամիջոցին մէջ ընդօրինակուած հայ բժշկական ձեռագիրներու վերջերը գուցէ գտնուին կապուտ քարին վրայ ուրիշ գրուածներ, զորս պիտի ծանօթացնեմ տակաւ, երբ տէր ըլլամ անոնց։

Պարիսի Bibliothèque nationaleի մէջ կը գտնուի ուրիշ հայ բժշկական ձեռագիր մը՝ 244 էջ թուահամարով, զոր 1617ին Իլովի մէջ ԵՐԴԱՄ անուն անձ մը գնած է Ղազար անուն Վարդապետէ մը ինչպէս ծանօթացուցած եմ ժամանակին[1]. արդեօք այս Ղազար վարդապետը չէր վերոյգրեալ հատուածին թարգմանիչը։

ԴԿՏՐ. ՎԱՀՐԱՄ Ց. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՅՈՒՅՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ

— (Շարունակութիւն)

15.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ՀԺԱ = 1262։

Թուղթք 390 (էջք 780)։ — Մեծաութիւն՝ 30×23×10։ — Գրութիւն՝ երկսիւն։ — Տողք 17։ — Նիւթ՝ Մագաղաթ։ — Կազմ՝ կաշեպատ փայտ։ — Մագաղաթեան պաշտպանակ՝ ունի սկիզբն ու վերջը Նեսեբիոսի եկեղեցական պատմութեան կտորներէն երկաթագիր։ — Հանգամանք լաւ պահուած։ — Գիր՝ երկաթագիր՝ միջին մեսրոպեան։ — Զարդագիրք՝ սիրուն։ — Խորանգիրք՝ գեղեցիկ։ — Խորանք՝ հիանալի։ — Կիսախորանք՝ նմանապէս լաւ։ — Լուսանցազարդք՝ նուրբ։ — Մանրանկարք՝ գոնզգոն ոսկեխառն՝ սիրուն։ — Դասարկ՝ շատ կան։ — Ժամանակ՝ 1262։ — Գրիչ՝ Թաւրոս Բաւսին։ — Եր կազմող՝ Առաքել։ — Հնազանդեցոց։ — Տեղի՝ Հռոմկլայ։ — Տէր՝ Թորոս քահանայ։ — Ցիշատակագրութիւնք՝ տես վարը։ — Տեղնոնութիւնք՝ տես վարը։

Մատեանս է Ա-է՝ թուրն, ուր կան՝ ա. էջք 1—4. Երկու մագաղաթեայ պահպանակներ, հատածներ Եւսեբիոսէն։ բ. էջք 5—28. 12 խորանանկարներ։ գ. էջք 31—260. Աւետարան Մատթէոսի։ դ. էջք 263—399. Աւետարան Մարկոսի։ ե. էջք 401—593. Աւետարան Ղուկասու։ զ. էջք 595—772. Աւետարան Յովհաննու։

[1] «Արեւելք», Կ. Պոլիս, թիւ 1731, 20 Հոկտեմբեր 1889։

Մարկոսի ԺԶ· 9—20 հատածն իբր յաւելուած գրուած է։ Ղուկայ ԻԲ· 43 համարի "ոլոռն ոլոռն" կը պակսի։ Յովհաննու Ե· 4 համարին Հրեշտակին էջքը յաւազանն կը պակսի։ Ընացեալ կնկան պատմութիւնը կայ եւ կը բռնէ Գլ· Ը· 2—11։ Մատթէի ԻԳ· 14 համարի երկրորդ "Վայ"ը չկայ, ինչպէս կը պակսի Մարկոսի ԺԱ· 26 համարը։ Գրեթէ ամէն էջի ստորոտը նշանակուած են համաբարբառի մանր ցուցակներ։

Որովհետեւ Ձեռագրիս մէջ շատ սիրուն նկարներ եւ խորաններ կան կը յիշատակենք առնոնցմէ մի քանին եւ նկարագրութիւնը կու տանք։ Ապա պիտի յաջորդեն յիշատակարանները։

Ա· Մանրանկար։ Աւետարանիս մէջ կան գոյնզգոյն, ոսկեխառն եւ ընդհանրապէս գեղեցիկ արուեստով, տեսարանի եւ դէմքի կենդանի արտայայտութեամբ նկարներ։

1· էջ 30· Ս· Մատթէոս։ 2· էջ 33· Ազգաբանական պատկեր։ 3· էջ 37· Յովսէփ ի տեսլեան։ 4· էջ 41· Դարձ մոգուց։ 5· էջ 42· Հրեշտակ մը։ 6· էջ 44· Յիսուսի փախուստը Յեգիպտոս։ 7· էջ 49· Մկրտութիւն։ 8· էջ 77· Փորձութենէն վերջ հրեշտակներու սպասաւորութիւնը Յիսուսի։ 9· էջ 77· "Բորոտ մի երկիր պագանէր"։ 10· էջ 80· Յիսուս կը բժշկէ Պետրոսի զբանչը։ 11· էջ 80· Զբանչէն կը հիւրասիրուի։ 12· էջ 81· Յիսուս դեւեր կը հանէ։ 13· էջ 84· Յիսուս նաւին մէջ եւ խաղերու գահավիժումը։ 14· էջ 90· Յարութիւն իշխանին աղջկան։ 15· էջ 97· Դժուարութիւնք առաքելական պաշտօնին։ 16· էջ 133· Հերովդէս յընթրիս, գլխատումն Մկրտչին։ 17· էջ 135· Բազմացումն հացերու։ 18· էջ 137· Ընթանալն ի վերայ ծովուն։ 19· էջ 148· Քրիստոս քարոզէ աշակերտացն։ 20· էջ 168· Յիսուս մանուկները կ'օրհնէ։ 21· էջ 170· Մեծատունը։ 22· էջ 178· Ճամբուն վրայի երկու կոյրերը։ 23· էջ 182· Թզենին կ'անիծուի։ 24· էջ 209· Գալուստն Որդւոյ մարդոյ։ 25· էջ 214· Տասն կուսանք։ 26· էջ 220· Վերջին դատաստան։ 27· էջ 234· Յիսուսի մատնութիւնը։ 28· էջ 239· Հաւը կը խօսի, Պետրոս կու լայ։ 29· էջ 249· Խաչելութիւն Քրիստոսի։ 30· էջ 251· Թաղումն Քրիստոսի։ 31· էջ 254· Յովսէփ Պիղատոսէն Քրիստոսի մարմինը կը խնդրէ։ 32· էջ 257· "Եկայք տեսէք զտեղին"։ 33· էջ 258· Զօրականները կը կաշառուին։ 34—45· էջ 262—389· Մարկոս աւետարանէն նկարներ։ 46—60· էջ 400—592· Ղուկաս եւ անոր աւետարանէն նկարներ։ 61—67· էջ 597—743· Յովհաննէս եւ անոր աւետարանէն նկարներ։

Խորան։ Արուեստի գեղեցկութեան տեսակէտով հիանալի են տասներկու խորանները, որոնցմով կը զարդարուին 6, 7, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 22, 23, 26, 27րդ էջերը։ Արժան կը համարիմ առանձին նկարագրել իւրաքանչիւրը· ա· Ամբողջ էջը գրաւուած է բովանդակ խորանով· Վերնամասը կը կազմէ խորանին գլուխը, որ է զուգահեռաձեւ մը՝ 9 × 3 սմ· մեծութեամբ, գրուած պատուանդանազարդ գերանի մը վրայ, որուն դուրս եղած ծայրերուն վրայ երկուստեք կը կանգնին երկու ոստաքանց ծառեր՝ կատարնուն վրայ մէյմէկ կարմրալանջ թռչուններ կեցած· վերեւը կան երկու սիրամարգեր, ոսկեզօծ խաչի մը բունին շուրջը պոչերնին իրար փաթթած, ամփոփուած պոչերնին տարածելով երկայնութեամբը զուգահեռաձեւին, որուն երկու անկիւնածայրերուն վրայ շեղակի կը բարձրանան մէյմէկ ծաղկեփունջեր։ Զուգահեռաձեւին միջուկը կը բաժնուի երեք մասերու· դէպի ներս կարգով՝ Ա· մասին մէջ դէմ առ դէմ կը կենան մարդկային կերպարանքով՝ կուրծքով եւ ձեռքով երկու թռչուններ, ծաղկոլորքներու մէջ՝ տերեւալից եղերափողեր բռնած եւ ծաղկալից գլխիվայր նոյնպիսի եղերափողներու վրայ կանգուն։ Բ· մասին մէջ, որ յատուկէն թերատուած շրջանակ մ'է՝ ատամնաձեւ եղերազարդով, երկգլուխ կարմիր գոյնով արծիւի մը, երկու կողմերը կան երեքական արագիլներ, որոնք իրարու պոչը կը կցահարեն։ Գ· մասին մէջ, որ նոյնպիսի շրջանակ մ'է, նոյնպիսի ատամնազարդով մը եզերուած, կ'երեւի գագաթը գերծուած՝ կարմրերես՝ սպիտակահանդերձ ծերունի մը, որուն կարմրագիծ լուսապսակին երկու կողմը կը կարդացուի "Եւսեբի", երկու ձեռքերովը բռնած է մագաղաթի գալարաթերթ մը, որուն վրայ նոյնպէս կը կարդացուի· "Եւսեբա Կարպիանոսի եղբաւր" — Զուգահեռաձեւին յատակի գերանազարդը կը հանգչի երկու սիւներու վրայ, որոնք նոյնպէս կը կանգնին յատակի տերեւազարդ գերանի մը վրայ, որուն դուրս եղած երկու ծայրերուն վերայ կան նոյնպէս երկու ոստաքանց ծառեր, ծաղկագեղ կատարնուն վրայ թեւարաց մէյմէկ կարմիր արծիւներով։ Այս սիւներուն ալ գլուխներուն վրայ իբրեւ խոյակազարդ նկարուած են երկու զոյգ վեշապաթեւ առիւծներ, տպիտ նայուածքով դէմքերնին իրարու դարձուցած։ Սիւներն անջրպետող միջոցին մէջ միջին մեսրոպեան մանրատառ նշանագիրներով կը կարդացուի հետեւեալը·

"Եւսեբի Կարպիանոսի եղբաւր ողջոյն. Ամմոնվի Աղեքսանդրացւոյ բազում աշխատութեամբ եւ ճշգրտիւ փոյթ ի մէջ առեալ զառի չորիցն եթող մեզ զաւետարան Մատթեան աւետարանին զհամարարբառս այլոց աւետարանացն զդրուակս եդեալ առընթեր, որպէս զի ի հարկէ դիպեալ շարի կարգի երիցն եւս ապականել որչափ ըստ միայար ընթերցուածոյն։ Արդ զի ողջանդամ եւ զայլոցն եւս զբնաւ զմարմնոյն եւ զշարի ունիցիս գիտել զանցնիւրսն ըստ իւրաքանչիւր աւետարանի ի տեղիս յորս նոքիմբք ածան ասել ճշմարտասիրութեամբ ի յաշխատասիրութենէ յառաջ ասացելոյ առնն առեալ պատճառս ըստ այլում գումարութեան. կանոնս Ա. Թուով դրոշմեցի քեզ ներքնակարգեալս, որոց առաջինն ունի զթիւս յորս զհանգոյն միմեանց ասացին չորեքին. Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յոհաննէս։ Երկրորդն յորս Գ. Մատ., Ղուկ., Թէոս, Ղուկաս։ Երրորդն յորս Գ. Մատ., Մարկ., Յոհ.։ Չորրորդն յորս Գ. Մատ., Մարկ., Յոհան.։ Հինգերորդն յորս Բ. Մատթէոս, Ղուկաս։ Վեցերորդն յորս Բ. Մատթ., Մարկ.։ Եօթներորդն յորս Բ. Մատթ., Յոհ.։ Ութերորդն յորս Բ. Մատթ., Ղուկ., Մարկ.։ Իններորդն յորս Բ. Ղուկ., Յոհան.։ Տասներորդն յորս իւրաքանչիւր որ ի նոցանէ վասն իրիք իրիք ինչ առանձինն գրեաց"։

Բ. Խորանակարը (էջ 7)։ Քիչ տարբերութեամբ համանման է առաջինին, կազմութեամբ՝ ծաւալով եւ գոյներով։ Ասոր զուգահեռաձեւին երրորդ մասին մէջ գծուած է ճաղատ ճակատով սեւահեր մարդու մը դէմքը, որուն լուսապսակին շուրջը կայ "Կարպիանոս"։ Ստորոտին երկու սիւներու միջոցին մէջ գրուած է. "արդ, այս է ի ներքոյ կարգելոց կանոնաց պատճառ, եւ յայտնագոյն պատմութիւն նոցա է այսպէս. ի վերայ իւրաքանչիւր չորեցունց աւետարանացն թիւ ինչ առընթերակայ ըստ իւրաքանչիւր մասին. սկսեալ յառաջմնէն ապա յերկրորդէն եւ յերրորդէն եւ յառաջ կարգաւ խաղացեալ ընդ բնաւ մինչեւ ցկատարած գրոցն։ Եւ ըստ իւրաքանչիւր թուոյ որ ցուցանէ թէ յորում տասնեցունց կանոնացն կայցէ թիւն. այսպիսի ինչ. եթէ առաջինն՝ յայտ է որպէս թէ յառաջնումն. եթէ երկրորդն՝ յերկրորդումն, եւ այնպէս մինչեւ ցտասնեսին։ Արդ եթէ բացեալ զմի ի չորից աւետարանացն յորոյ վերայ եւ կամիցիս կալ, յորում ճառագլխի կամիցիս գիտել եթէ որք են զորս հանգոյն միմեանց ասացին եւ զանցնիւրսն յիւրաքանչիւր տեղիս գտանել յորս ընդ նոսին ածան։ Զոր ճառագլուխ եւ ունիցիս առեալ զյառաջակայ թիւն, խնդրեսցես զնա ի ճակատ կանոնին ընդ որ կարմրագոգովն ներքնադրոշմ իջուցանիցէ, եւ հասցես դիւրաւ ի վերայ՝ եւ յառաջագոյն գրելոցն ի ճակատ կանոնին թէ քանիորդք եւ որք իցեն ասացեալ եւ յորոց խնդրեսցին եւ կայցես ի վերայ թուոյն եւ այլոց աւետարանացն որք ի կանոնին իցեն։ Զոր թիւ եւ ունիցիս առընթերակացն, խնդրեսցես զնա ի ներքս յանցնիւրսն յիւրաքանչիւր աւետարանի եւ տեղիս զհանգոյն ասացեալս նոցա եւ գտցես. ողջ լեր"։

Գ. Խորանակարը (էջ 10) գրաւած է ամբողջ էջը. գլխամասը՝ ոսկեզօծ՝ կապոյտ եւ սպիտակ գոյներու բաղադրութեամբ, ոչ այնքան բարդ այլ բաւական սիրուն նկար մ'է՝ արտաձեւ տերեւազարդերու շարահիւսութեամբ կազմուած. միջուկն է եռանկիւնաձեւ մը, որուն վերի ծայրը կ'ընդհատուի կիսաշրջանակով մը, իսկ միւս երկու ծայրերը՝ քառորդ շրջանակի աղեղներով. կենդրոնն է՝ ամպանման եռանկիւններուն ծայրը դրուած եւ վերի բոլորին վրայ գիծերով նաղաշուած ոսկեզօծ գունտ մը, որուն ստորին մասը կը թերատուի գլխամասին ներքեւի հորիզոնագիր խաչանախշուն երկար գերանէն. երկուստեք կան երկու մեծ մոմեղէններ, երկու ոսկեզօծ աշտանակներու վրայ, որոնց մէջքի մեծ գօտեձեւին վրայ կանգնած են մէյմէկ կարմրակը-տուց սեւ թռչուններ՝ ակնկառոյց դէպի բոցը մոմերուն։ Գլխամասին վերեւքը կ'երեւի ջրաման մը, երկու կողմը երկու արագիլներով, որոնց մին խոշոր ձուկ մը կրցցահարած հանած է անկէ, իսկ միւսը կտուցը մտած է մէջը, կարծես ի խնդիր ձկանց։ Գլխամասին երկու վերին անկիւնածայրերը կան մէյմէկ խոշոր տերեւազարդեր։

Ստորոտը կազմուած է վէմվէտուն խոյակներ եւ տերեւաձեւ խարիսխներ ունեցող երեք սիւնակներէ, որոնց միջեւի անջրպետներուն մէջ համաբարբառի երկու կանոն-տախտակները կան։ — Երկու կողմերը կան մէյմէկ ծառեր, որոնց տերեւագլխին վրայ կեցած են մէյմէկ կարմրալանջ երկարակտուց փայտփորներ եւ ճիւղերուն ծայրերը՝ մէյմէկ փոքր թռչուններ։

Դ. Խորանակարը (էջ 10) համանման է երրորդին, միայն գլխամասին վերեւը, երկու արագիլներուն մէջ, փոխանակ ձկնալի ջրամանի, կայ սեղան մը, ոսկեհուռ գոգնոցով եւ վրան աշխարհագունդի նմանող զարդաձեւով մը՝ կարմիր շղարշի տակ առնուած,

Ստորնամասի կրկնակ անջրպետներուն մէջ

եւս, փոխանակ չորսի, երեքական սիւնակներով՝ երկու կանոն-տախտակներ կան։

Ե· Խորանակը կը գրաւէ 14ՐԴ ԷՋՆ ամբողջովին։ Գլխամասն է՝ բազմապատրոյգ զարդարանքով նախշաւորուած հորիզոնադիր գետնի մը վրայ հաստատուած զուգահեռաձեւ մը, երեք կողմերը խաչանախշուն շրջերիզով, եւ վերի երկու անկիւնածոցերը՝ ոսկի յատակի վրայ շուշանաձեւ զարդարանքով։ Միջուկին երեք համակենդրոն կիսաշրջանակներէն առաջինին մէջ, կարմիր յատակի վրայ նկարուած են եօթն խաչաձեւ զարդեր, երկրորդին մէջ կ'երեւին երկուստեք երկու թաղաձեւ ելլող ծաղկածառեր՝ ոսկի յատակի վրայ, իսկ երրորդին մէջ, նոյնպէս ոսկի յատակի վրայ նկարուած է առոյգ ծերունիի մը դէմքը, որուն ծոծրակին կողմը կը կարդացուի Եսայի։ իսկ ձեռքի սպիտակ տախտակին վրայ՝ "Ահա կոյս յղասցի եւ ծնցի որդի եւ կոչ։ — Գլխամասիս վերեւը կը տեսնուի ոսկեձոյլ ջրաման մը, որուն շրթունքին վրայ ջուր կ'ըմպէ խայտահաւ մը, նոյնպէս երկու կողմերը երկերկու խայտահաւեր, որոնք դէպի ջրամանը կը վազեն. աջակողմը, թռչնագլուխ եւ սատանայազգեստ մարդու մը բռնած ոստին վրայ կը կանգնի խոշոր թռչուն մը, իսկ ձախակողմը՝ պանանեիի լայնատերեւ զարդաձեւի մը ծայրը՝ լայնակտուց մոխրագոյն թռչուն մը։

Ստորնամասը կազմուած է պորփիւրանման կանաչ բուներ, արծուակերտ խոյակներ եւ վէտ-վէտուն կապոյտ խարիսխներ ունեցող երեք սիւներէ, որոնց երկու անջրպետներուն մէջ կան եռասիւնակ երկու կանոն-տախտակներ. իսկ երկու կողմերը, երկու արմաւիններու վրայ մէյմէկ բուեր։

Զ· Խորանակը (էջ 15) ընդհանուր առմամբ նման է նախորդին, միայն՝ գլխամասի զուգահեռաձեւը տարբեր ոճով պերճ զարդարանք մ'է, ոսկի յատակի վրայ, եւ միջուկի կենդրոնական բոլորին մէջ ունենալով տխրադէմ երիտասարդի մը պատկերը, որուն ծոծրակի կողմը կը կարդացուի "Երեմիա", իսկ ձեռքի տախտակին վրայ՝ "Զայն գուժեաց ի Հռամայ ողբ։ Գլխամասին վերեւի կողմը, չորս չորս խայտահաւեր ջուր կ'ըմպեն առիւծաբերան շատրուանէ մը երկուստեք հոսած երկու աւազաններուն մէջէն։ Նոյնպէս, ստորնամասի երկու կողմի երկու արմաւիններուն վրայ, փոխանակ բուերուն, կեցած են երկու արծիւներ։

Է· Խորանակը (18 էջ) նախորդիներէն տարբեր ոճ մը կը պարզէ։ Գլխամասի զուգահեռաձեւը ամբողջովին ոսկի յատակի վրայ բռնուած զարդարանք մ'է, բաւական գեղեցիկ, առուոյտաշարդ շրջերիզով։ Միջուկին կենդրոնը կը գտնուի լուսնադէմ կերպարանք մը շառագոյն, ժանեկաւոր շրջագիծի մը մէջ պարուրուած. սոյն կենդրոնէն դէպի երկու կողմերը եւ դէպի վեր կ'արձակուին մթագոյն հինգ շառաւիղներ, գոյնզգոյն եւ ծալիծալ ժապաւէնէ մը բոլորակաբար միջանցուած։ Շառաւիղներու եւ ժապաւէնի այս միջանցումներով գոյացած մեծ ու փոքր ութ բազմաձեւ խորշամասերէն չորս վերինները լեցուած են ծաղկազարդերով (երկուքին մէջ կենալով նաեւ մէյմէկ խայտահաւեր). իսկ չորս ստորիններուն մէջ կան մէյմէկ փոքր թռչուններ։ — Գլխամասիս վերեւի կողմին վրայ կայ կարմրամէջ ջրաման մը, որուն մէջ դրուած է ոսկեզօծ սրուակ մը՝ ծայրը վարդերով. ջրամանին երկու կողմը կան երկու զմայլելի կենդանութեամբ նկատուած աքաղաղներ, իրարու հետ կռուելու պատրաստութեան մէջ. իսկ զուգահեռաձեւին երկու կողմերը կան մէյմէկ ծաղկածառեր, վրանին մէյմէկ թռչուններով։

Ստորնամասը կը բաղկանայ երեք սիւներէ, որոնց բուներն են գորշագոյն պորփիւրանման, խոյակները մարդագլուխ-առիւծակերտ ու խարիսխները կապուտագոյն. երկու անջրպետներուն մէջ քառասիւնակ երկու կանոն-տախտակներով. երկու կողմերը մէյմէկ սիրուն նռնենիներով, որոնց վրայ կեցած են մէյմէկ էգ սիրամարգեր։

Ը· Խորանակը (18ՐԴ ԷՋ) համանման է նախորդին, քիչ տարբերութեամբ, այսպէս ստորնամասի երկու անջրպետներուն մէջ կան կրկնասիւնակ երկու-տախտակներ։ Իսկ գլխամասի երկու վերին մեծ խորշամասերուն մէջ, փոխանակ խայտահաւերուն, կան երկու կարմրափայլ դէմքեր, որոնց գլխու եւ մօրուաց մազերը ժանեկաձեւ շրջագծի յօրինուածքն առած են։ Իսկ ստորնամասի երկու կողմերուն նռնենիներուն վրայ կեցած են մէյմէկ արու սիրամարգեր։

Թ· Խորանակը կը գրաւէ 22ՐԴ ԷՋՆ ամբողջովին. գլխամասն է զուգահեռաձեւ մը, որունի հետեւեալ մասերը. նուազ կարմրագոյն՝ կէս-խաչանկար շրջերիզ մը. ոսկի յատակի վրայ՝ կարմիր-կապոյտ եւ թուխ կիտուածանկար զարդարանք մը. մէկ սանդիմ լայնքով լեղակագոյն եւ խիտ կիտուածանկար կիսաշրջանակ մը, որուն ծոցը կայ նոյնպիսի գորշ կիսաշրջանակ մը. իսկ վերջնոյս ծոցը՝ ոսկեզօծ յատակի վրայ նկարուած է մտախոհ դէմք մը, ձեռքի մագաղաթին վրայ նշանակուած ըլլալով անընթեռնելի

digitised by

խոսք մը։ Վերեւը կայ պատուանդանաւոր ափսէ մը, վրան տարածուած խոշոր վարազաձուկ մը, զոր երկուստեք կը ճգնին կոցահարել կանաչագոյն երկու վիշապաձուկեր։ Երկու կողմերը, մէյմէկ սիրուն սափորներու մէջ բարձրացող դալար տունկերու վրայ կը ջանան կանգ առնուլ մէյմէկ թեւաբաց կարմիր թռչուններ։

Ստորնամասը կը բաղկանայ երեք սիւներէ, լեղակագոյն պորփիւրանման բուներով, տերեւաձեւ խոյակներով եւ ներս ամփոփուած փոքր խարիսխներով. երկու անջրպետներուն առաջինը ունի կրկնասիւնակ եւ երկրորդը քառասիւնակ մէյմէկ կանոն-տախտակներ։ Երկու կողմի ծաղկածառերուն վրայ կան մէյմէկ հնդկահաւեր, որոնց մէկ թեւը ծալուած է եւ միւսն բացուած։

Ժ. Խորանանկարը (23րդ էջ) համանման է նախորդին, հետեւեալ տարբերութիւններով միայն. Գլխամասին վերեւի ընդունարանին վրայ կեցած է կարմրաթեւ ոսկեզօծ առիւծ մը, երկու կողմն ունենալով՝ էգ սիրամարգ մը եւ առիւծագլուխ ջայլամ մը։ Նոյնպէս, գլխամասին երկու կողմերը կան մէյմէկ ծաղկաստեղեւ զարդեր, որոնց վրայ կը թառին մէյմէկ աղաւնիներ։ Միջուկի կենդրոնական շրջանակին մէջ (որ սեղմուած է կանաչագոյն խիտ կիտուածա-նկար կիսաշրջանակի մը ծոցը), ոսկի յատակի վրայ նկարուած է տխրադէմ առոյգ ծերունի մը (= Զաքարիա), որուն երկու ձեռքով բռնած մագաղաթի պարոյրին վրայ կը կարդացուի "ահա թագաւոր քո...»։

Նոյնպէս, ստորնամասի երկու անջրպետներուն մէջ դրուած են քառասիւնակ երկու կանոն-տախտակներ։ Իսկ երկու կողմերու ծաղկածառերուն վրայ կան մէյմէկ արծիւներ, որոնք մէկ թեւերնին միայն պարզած են. ձախակողմեանին կտրուած ոստին վրայ կայ փոքրիկ թռչուն մը։

ԺԱ. Խորանանկարը կը գրաւէ 26րդ էջն ամբողջովին. Գլխամասն է զուգահեռաձեւ մը՝ աբիւնագոյն շրջերիզով. միջուկն է մեծ բոլորակ մը, որուն մէջ ոսկի յատակի վրայ, նկարուած է հայկական տերեւածաղկախաչ մը, որուն ճառագայթներէն եւ չորս թեւերէն ծլարձակարար տարածուելով ամբողջ բոլորակը կը լեցնէ տերեւներուն եւ ծաղիկներուն շաղախառնեալ զարդարանք մը։ Բոլորովին դուրս, երկու կողմերու պարապները կը լեցուին, նոյնպէս, երկու կարմիր ամաղթեղջիւրներէ դուրս ելնող ծաղկազարդումներ՝ դարձեալ ոսկի յատակի մը վրայ։ Գլխամասին վերեւը կայ պատուանդանաւոր սեւ ափսէ մը՝ մրգալից, որուն երկու կողմը կը կանգնին օձասպան երկու արագիլներ։ Իսկ գլխամասին երկու կողմերը, ոսկեզօծ երկու թաղարներու մէջէն բարձրացող ծաղկներու վրայ կը կանգնին թանձրակտուց մէյմէկ կարապներ։

Ստորնամասը կը բաղկանայ երկու սիւներէ, պորփիւրանման կարմրագոյն բուներով, քստմնահեր ծալապատիկ մարդադէմ խոյակներով, եռաշրջանակ տերեւաձեւ խարիսխներով, եւ երկու կողմն ունենալով երկու ծաղկածառեր, որոնց վրայ կեցած են մէյմէկ արագիլներ։ Երկու սիւներու միջոցի անջրպետին մէջ կը կարդացուի հետեւեալ արձանագրութիւնը, ոսկի յատակի վրայ, կապոյտ երկայնագրերով տողուած.

"Ով յանկիզբն ծոցոյ բան,
Որ ծաղկեցար յազգս մարդկան
Եւ զայս մատեան աւետարան
Մեզ հնչեցեր ձայն փրկութեան.
Դու զորս ետուր մեզ քեզ փոխան
Կաթողիկոս ի Հայաստան,
ԶՏէր Կոստանդին պետ հովութեան
Ի գունդն դալ ի պետրոսեան։»

Ոսկի յատակին վրայ մէջ ընդ մէջ իւրաքանչիւրին վրայ կ'երեւին եղջիւրի հերքեր, որք կը թառին ցոյց տալ հնագոյն արձանագրութիւնը, որ այժմ չէ ընթեռնլի։

ԺԲ. Խորանանկարն (27րդ էջ) համանման է նախորդին դոյզն տարբերութեամբ։ Ստորնամասին մէջ կայ՝

"Եւ զստացող այսմ տառի
Եւ զարդարող սուրբ կտակի։
Զթորոս Նորին եղբաւրորդի
Եւ քահանայ սուրբ եւ արի
Եւ զՏալիթա բարի հոգի
Իւրեանց ծննդաւք եւ այլ զարմի
Ընդ դալ ի քում յառագաստի
Որ ես աւրհնեալ յամենայնի։»

ԳԻՐԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ (տե՛ս վերոյիշեալներն ալ)։ Ձեռագրիս սկիզբի թերթերէն միոյն վրայ կայ արաբերէն տառերով գրութիւն մը, որոյ յիշատակութիւնը կ'ընէ Գարեգին եպիսկոպոս Սրուանձտեանց իր Թորոս աղբարին մէջ, տալով նոսա անոր ընդհանուր իմաստը։ Ինչպէս հաստատեցի, ձեռնհասներու միջոցաւ կատարուած ընթերցումներէ վերջ, ձեռագիրս, Սվազ բերուելէն վերջ տաճկաց 878 թուին, անձնական սեփականութիւն կը դարձուի կարգ մը անհատներու կողմէ. ժամանակին ազգային պաշտօնական անձեր, եւ առնելու համար զայն, կը բողոքեն դատարանի, որ նոյն ատեն ջնջէ վերը միմիայն, այս վերջինը ի նպաստ ազգին կը վերջացնէ դատը, եւ դատավճիռը կամ պատճէնը կը դրուի ձեռագրիս մէջ նոյն իսկ։

A.R.A.R.@

Սոյն արաբերէն դատավճիռը, 1910ին կարդալ եւ թարգմանել տուի Սեբաստիոյ Ֆրանսական հիւպատոսին, որ Սիւրիացի արաբ քրիստոնեայ մ'էր)։

Էջ 9· (Վերջին ժամանակաց դէպ- Բ՝ՐԸՐԲ՝Ը՝Ն։) "Վերջին ստացողք սուրբ աւետարանիս յիշեսջիք ի սուրբ եւ ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զՊատուականն որ ազատեաց զսուրբ աւետարանս ի ձեռաց այլազգեաց, եւ եդ յիշատակ Պատուականն իւր հոգւոյն, եւ իւր հաւրն Խումարին, եւ իւր մաւրն Անոյշին, եւ իւր կնոջն Ղամարին, եւ իւր հաւրն Յոհանին, եւ մաւրն Ճանփաշին։ Եւ քեռուն Մկրտչին, վախվ եւ յիշատակ եւ յիշատակ իւրեանց հոգւոյն, Պատուականին, եղբաւրն Իսկանտարին, Աբրահամին եւ Խաչատուրին, որ փոխեցաւ առ Քրիստոս տղայ հասակաւ, Աստուածողորմի իւրեանց հոգւոյն ամէն։ Դարձեալ յիշեսջիք յաղաւթս ձեր զԽտրին, զկինն զկուլիստանն եւ զիւրեանց զաւակն զՍաֆարն, զնաղաշն եւ զՔնքոյշն, զՎարդանէսն, զկեռասն, զկողիկն, զՂամարին, եղբայրն զխաչատուրն։ Այս եղեւ ի քաղաքս Սեբաստիոյ, ի թուականիս Հայոց ի ՌԾԱ։ Ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն։ Հայր մեր որ„։ Զայս սուրբ աւետարանս եդ յիշատակ Պատուականն ի ձեռն Տէր Տիրատուրին, խնամ տանողն աւրհնին յԱստուծոյ, ամէն։ Ես Միքայէլ երէցս գրեցի զյիշատակարանս, միով տէր ողորմայիւ յիշեցէք յաղաւթս ձեր զննջեցեալսն իմ, ամէն։ Դարձեալ յիշեսջիք յաղաւթս ձեր զՊատուականին դեռաբոյս որդիքն զՄկրտչին զՈվանէսն, եւ որ յիշէ յիշեալ լեցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ։ Եւ զմայրն Մանանայն։ Այլ եւ յիշեսջիք յաղաւթս ձեր զՊատուականին որդին զՂուսմրին, եւ զփեսայքն զՊետրոսն եւ զԱլեքսանոսն, եւ զկարան զԳոհարն եւ զԹոռներն զԹամամն, զՏիրուհին եւ զԱրուԹիւնն, զոր Տէր Աստուած խաղաղութեամբ պահեսցէ ամէն, եւ որք յիշէք յիշեալ լեջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ· ամէն։ Հայր մեր որ յեր„։

Էջ 29 (մանրշրագրոյն Ռ-ԼԱՆՈՎ, ՀԷՐԷՐ)։ Այս թանկագին, պատկերազարդ, մագաղաթեայ, երկաթագիր սուրբ Աւետարանս ո՛ոք վաճառեսցէ, գողասցէ եւ ի Ս· ԱԹոռէս հանցէ, անիծեալ, նզովեալ եւ բանադրեալ եղիցի տոհմիւքն եւ պարագայիւքն։

3 յունուար 1881
ի վանս Ս· Նշանաց
Սեբաստիոյ

Առաջնորդ Սեբաստիոյ
Պետրոս
Եպս· Սեբաստիոյ
1879

Էջ 29 (սե- Ռ-ԼԱՆՈՎ, ՆՈՅՆ ՖԷՐԸ)։ Սոյն թանկագին, պատկերազարդ, մագաղաթեայ եւ երկաթագիր Ս· Աւետարանս սեպհականութիւնն է Ս· Աստուածածին եկեղեցւոյ Սեբաստիոյ քաղաքին։

20 ապրիլ 1904
Ս· Նշան վանք
Սեբաստիոյ

Առաջնորդ Սեբաստիոյ
Պետրոս
Եպս· Սեբաստիոյ
1879

Էջ 260 (սկիզբն երկրորդէր)։ Ընդ մեծանասիցն գնդի համադասեա՛ Քրիստոս զՏէր Կոստանդին կաթողիկոս եւ զեղբաւրորդին իւր Թորոս քահանայ ստացող աստուածախաւս այս մատենիս։

Էջ 399 (սկիզբն երկրորդով)։ Ստացողն սորա Թորոսի քահանայի ողորմեա Քրիստոս։

Էջ 593 (սկիզբն երկրորդով)։ ԶԱստուածապատիւ Տէր Կոստանդին կաթողիկոս Հայոց եւ զեղբաւրորդին իւր Թորոս քահանայ որ եւ ստացող լուսազարդիս յիշեսջիք ի Քրիստոս Յիսուս։

Էջ 397 (սե- Ռ-ԼԱՆ ԲՈԼՈՐԷՐՈՎ)։ Զնեբսէս քհ· եւ զՍտեփաննոս երէցն յիշեցէք յաղաւթս ձեր ով եղբարք աղաչեմ։

Էջ 722 (սե- Ռ-ԼԱՆ երկրորդէր)։ Փառք Քեզ··· Շնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին յանգ եղեալ աւարտեցաւ մատեանս աստուածախաւս, աստուածունակ, երկրպագելի եւ պաշտելի սուրբ աւետարանս յեօթնհարիւր եւ մեծասաներորդի ամի թուականին Հայոց, յաշխարհամուտ յաթոռս Հռովմկլա, ընդ հովանեաւ աստուածաբնակ տաճարացս, որ յանուն սուրբ Փրկչին, սրբոյ Աստուածածնին եւ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ, եւ այլոց եւս բազմահաւաք սրբոց։ Ի ժամանակս աստուածասէր եւ բարեպաշտ արքային մերոյ Հեթում եւ ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդեայ կաթուղիկոսի, որ սրբազան վարիւք իւրովք առհասարակ զարմացուցանէր զբազումս մինչ զի եւ յարտաքնոցն առաւել ընդունէր վկայութիւն զանհամեմատ վարուցն իւրոց մաքրութեան։ Հեզ էր եւ ողորմած եւ բազում բարութեանց լինէր օրինակ, ուստի եւ եղբաւրորդին իւր Թորոս քահանա ի նմանէ ուսեալ՝ լինէր գրասէր եւ աստուածասէր, զմտաւ ածեալ թէ ամենայն որ ինչ յերկրէ ընծայեալ նիւթք ընդ սոյն կորնչել ունին, եւ որ յաւիտեան մնայ բան Տեառն է· վասն այսորիկ եռափափաք սիրով ստանայր մատեանս աստուածաշունչս ի հին եւ ի նոր կտակարանաց։ Եւ զամենայն գոյս իւր եւ զարարս, գոգջեր եթէ ջանայր դնել ի վերա նոցա եւ այլ եւս զարդուց սրբոյ եկեղեցւոյ, վասն զի յոյժ տաւնասէր էր այրն այն եւ պայծառացուցիչ եկեղեցական կարգաց, նմին իրի ստանայր կրկին անգամ զմատեան սրբոյ աւետարանիս յիմմէ անարժանութենէ Թորոսէ մականուն Ռաւալին կոչեցելոյ եւ որ ըստ կարի իմում յանգ հանի Աստուծով զհրաման նորա։ Նոյնպէս զարդարեալ ոսկւով սրբով եւ երանգերանգ գունովք ներքոյ եւ արտաքոյ ընդելուզեալ քարամբք պատուականաք, առ ի սիրելի առնել զսա մանգանց եկեղեցւոյ։ Վասն որոյ աղաչեմ զձեզ ով աստուածասէրք որք հանդիպիք սմա եւ որք ժառանգէք զսա, յիշել աղօթիւք ի Տէր զարժանաւորսն ամենայն բարեաց յիշատակի զբարեպաշտ արքայն Հեթում եւ զբրբահոգի Թագուհին իւր Զապէլ դուստր Լեւոնի արքային, եւ աստուածով զորդիս սոցա զպարոն Լեւոն եւ զպարոն Թորոս եւ ամենայն նախնիս իւրեանց, որք եւ անուանին Ռուբինեանք։ Յիշել աղաչեմ եւ զԹագաւորահայրն պարոն Կոստանդին, ուստերաւք եւ դստերաւք եւ ամենայն զարմիւք։ Յիշեսջիք եւ զերջանիկ հայրապետն Հայոց Տէր

digitised by

Կոստանդին եւ զՀայր իւր Վահրամ եւ զմայր իւր Շուշիկ եւ զեղբարսն իւր զԳորգ եւ զԳրիգոր եւ զպարկեշտուհի քոյրսն իւր Շուշանիկ եւ Վանենի։

Աղաչեմ յիշել եւ զքաջակրաւն քահանայն Թորոս զստացող Տեառն մատենիս եւ զՀայրն իւր Գորգ քահանա եւ զմայրն իւր զԱզնիւ եւ զեղբարսն զաստուածապատիւ եպիսկոպոս զՏէր Ստեփանոս եւ զԳրիգոր Նորին հարազատ եւ զքոյր իւր Շուշանիկ եւ դստերսն իւր Մլքի եւ Շուշան, եւ զմայր սոցա Տալիթա կանուխ վախճանելոյ զկենցաղս եւ զհաւրեղբաւրորդին իւր զԳրիգոր եւ զՍտեփանոս եւ զԹորոս եւ զամենայն ազգայինս իմ։ Յիշել աղաչեմ եւ զամենայն բարի ուսուցիչն իմ եւ զամենայն բարի ուսուցիչս իմ եւ զբարի շառաւիղ որդին իւր Պարոն Ստեփանոս իշխանական պատուով զենուորեալ ի դրան արքայի եւ զամուսինն զտիկին Ակաց ի մեծ տոհմէ եւ դստերսն սոցա եւ զդստերս։ Որոց առհասարակ զուստերս սոցա եւ զդստերս։ Որոց առհասարակ եւ զուստերս սոցա եւ զդստերս։ Որոց առհասարակ յիշելեացս առհասարակ Քրիստոս Աստուած ննջեցելոցն հանգիստ եւ ողորմութիւն պարգեւեսցէ եւ զկենդանիսն անխռով խաղաղութեամբ պահեսցէ. ամէն։ Յերես անկեալ բազմամեղ թարմատարս եւ զամենայն բարի ուսուցիչն իմ Աստուածն իմ եւ զամենայն բարի ուսուցիչս իմ Աստուածն զձեզ յիշեսցէ յիւրում արքայութեանն եւ ի փառս. ամէն։

Էջ 777 («Ե- Դելն Բ»ԸՐԷՐ»Վ)։ Կազմեցաւ սուրբ աւետարանս ի թվին ՌՀԵ ի քաղաքն Սեբաստիայ, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, ձեռամբ սուտանուն մեղաւոր լցեալ Մելքիսէթ դպիրս եւ զուսուցիչն իմ զՄելքիսէթ վարդապետն որ հանգուցեալ է ի Քրիստոս, որ բազում աշխատեցաւ ընդ իս եւ ուսոյց զարհեստս զայս։ Ով ընթերցող քահանայք, աղաչեմք զձեզ որ մեկ հայրմեղայիս մի յիշէք զմեզ աղաչեմ աղաչեմ։

Էջ 778 («Ե- Դելն Բ»ԸՐԷՐ»Վ)։ Զմեղաւք դատապարտեալ կազմող սորա զԱռաքել հնագանդեցոց եւ զծնաւղսն իմ եւ զհարազատն իմ զՊաւղոս սարի եւ զուսուցիչն իմ զԱրգիս քահանայ զհանգուցեալսն ի Քրիստոս աղաչեմ յիշել։ ՀԾԱ։

Էջ 778 («Ե- Դելն Երէ»ՆԱԷՐ»Վ)։ Դարձեալ եւ բազմամեղս Թորոս ի թուին ՀԾԵ եռու զսուրբ Աւետարանս ի սուրբ ուխտն Արքակաղին կոչեցեալ, ի ձեռն Տէր Սիօնի եպիսկոպոսի, եւ խնդրեցի ի նմանէ զի ի յիշատակի նախավկային զպատարագն իմ ծնաւղացն եւ հոգեւոր Տիրոջն եւ ինձ մատուցանի, ցեն զինչ յայնմ աւուր պատարագ մատուցանի, եւ որք զենդրուածն մեր կատարեսցէ։ Զսահմանս զայս տուած զիւրեանցն կատարեսցէ։ Եւ որք զկնի միաբան եղբայրութիւնն յանձն էառ, եւ որք զկնի մեր գան, կատարեսցեն զայս։

ՏԵՂԵԿՈԿՈՒԹԻՒՆՔ. Ձեռագիրս Ս. Նշան վանուցս գանձարանը փոխադրուած է նախորդ առաջն. հանգ. Պետրոս արքեպիսկոպոսի միջոցաւ Քաղաքի Ս. Աստուածածին Մայր-Եկեղեցւոյ պահարանէն, ուր կը մնար ի սկզբանէ անտի։ Տեղւոյս ժողովուրդին մէջ առհասարակ տարածուած է զոյց մը թէ իբր 40 տարիներ առաջ, նախկին Առաջնորդ Կարապետ եպիսկ. Կեսարացիի ատեն, Եւրոպա տարուելով վաճառուած է Ձեռագրիս առաջին կողքին արտաքին երեսին վրայ գտնուած խաչին կենդրոնական մեծ ակը, որ ստոյգ գոհար է եղեր, եւ տեղը ագուցուած է յետոյ այժմեան սուտակը (կը կարծեմ թէ անհիմն բլայ այս զրոյցը, զի յիշատակարանին մէջ այդքան թանկագին քարի մը ակնարկութիւն չ'ըլլար)։ Ցայտնի է որ ձեռագիրս իրրեւ մայր-օրինակ ծառայած է սկիզբէն ի վեր քաղաքիս եւ շրջակայից համար, վանուցս Մատենադարանին թիւ 2 ձեռագիր աստուածաշունչին նոր կտակարանի մասը ինչպէս նաեւ թիւ 3 ձեռագիր Աւետարանը եւ ուրիշներ, ինչպէս նաեւ Եէնի-խանի ձեռագիր մագաղաթեայ աւետարանը ամենայն հաւանականութեամբ ասկէ ընդօրինակուած են, ինչպէս կը ցուցնեն պատկերներու՝ խորանները եւ լուսանցազարդերու նմանութիւնները։

(Շարունակելի։) ԹՈՐԳՈՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՀՈՂԵՐ

Հայ նախարարական կազմն էապէս հողատիրական աւատական է (հմմտ. Կիւլէսէրեան, ԱՄ. ԾԷ. 225—243. Սամուէլեան, ԱՄ. ԿԳ. 50—79), «Նախարար», «Տանուտէր», յորջորջումներն այն իրողութեամբ կերտուած են եւ հողատիրութեան մէջ կը գտնեն իրենց հիմը, թէեւ կան պատմագիրներ, որոնք, «Նախարար» անունը արքայի հետ եղած աղերսին, իսկ «տանուտէր» սեպհական տոհմին հանդէպ ունեցած դիրքին կը վերագրեն (N. Dolens, Hist. des anc. Arm. 214)։ Տանուտէրութիւն մը սակայն առանց հողատիրութեան անմտածելի է, իսկ «Նախարար» հաւանաբար կը բովանդակէ «արարք» = agrar գաղափարը (Կիւլէսէրեան, անդ)։ Հողի հետ ունեցած այս սերտ զոդին հետեւութեամբ նախարարական տոհմը կը կորսնցնէր իր գոյութեան իրաւունքը եւ ծառի նման տերեւաթափ կը էրնար անմիջապէս որ հողազուրկ ըլլար։ Բագրատունիք, Արծրունիք յաջողեցան ալար։ Բագրատունիք, Արծրունիք յաջողեցան ամենամեծ ու հզօր տոհմեր ընկճել անոնց հողերը տակաւ գրաւելով։ Տոհմի մը բարգաւաճման առաջին ու էական ազդակն էր հողի ստացուածքը, եւ երբ հայ արքունական տունը հաստատական ընտանիքներ կը հիւրընկալէր, պէտք էր որ անոնց կեանքն ու ապագան ապահովէր

A.R.A.R.@